

ŠTÚDIE

VOJENSKÁ A ŠTÁTNA SYMBOLIKA ZA VLÁDY ANJOUOVCOV

VLADIMÍR ČEPELA

ČEPELA, V.: Military and State Symbolism during Anjou's Reign. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp 3 – 20, Bratislava.

The author emphasizes importance of state and military symbolism, which is a very important indicator also of political character in turning points, in exchange of dynasties; its use signalizes respecting or keeping traditions of the old dynasty by a new succeeding dynasty. A level of respecting traditions may imply also rootedness of certain symbols in the society. The author follows the marked topic up to 1395 on seals and flags of period illustrations and simultaneously deals also with the preceding Arpad period.

Military History. Hungary. 14th Century. Military and State Symbolism during Anjou's Reign.

Vymretie Arpádovcov v roku 1301 a nástup novej anjouovskej dynastie v osobe Karola Róberta znamenali, popri viacerých spoločensko-politických zmenách, i modifikáciu uhorskej štátnej symboliky. Dovtedajší hlavný symbol kráľovstva – dvojitý strieborný kríž umiestnený v červenom poli štítu, postupne nahrádzal nový erb, ktorý v sebe spájal anjouovské modré, zlatými ľaliami posiate pole a červeno-strieborno delené pole druhého z uhorských znakov. Na prvý pohľad to bola pomerne radikálna zmena. V skutočnosti však nevybočovala z rámca heraldických zvyklostí a v konečnom dôsledku znamenala „iba“ posun v hierarchickom postavení dvojice starých uhorských štátnych erbov. Už v 13. stor. niektorí uhorskí panovníci používali oba symboly súčasne. Dvojitý kríž však mal u väčšiny z nich dominantné postavenie. U posledných Arpádovcov Ladislava IV. a Ondreja III. bol (aspoň podľa svedectva pečatí a mincí) výlučným symbolom. V stredoveku, keď sa oveľa viac ako v iných obdobiach kládol dôraz na formálno-symbolickú stránku spoločenských vzťahov, závisela často všeobecná akceptácia nového panovníka i od toho, či sa vedel preukázať „správnymi“ symbolmi. Z tohto hľadiska, mohli preto vzniknúť pri aplikácii nového štátneho znaku Karolom Róbertom určité komplikácie.¹

Zaiste aj preto Karolovi konkurenti v boji o uhorský trón – Václav-Ladislav V. (1301 – 1305) a Oto (1305 – 1307) – nadviazali na domácu tradíciu a za svoj znak prijali dvojitý kríž. Oproti dovtedajšiemu úzu však nastala zásadná a trvalá zmena, keď kríž (po rôznych pokusoch v 13. stor.) dostal definitívne podklad vo forme trojvršia zelenej farby (podľa neskorších vyobrazení), symbolizujúceho biblickú Golgotu. Štátny erb v takejto podobe po prvýkrát nachádzame na reverze dvojitej pečate Ladislava

¹Tu možno spomenúť ako paralelu trojnásobnú Karolovu korunováciu, kedy až poslednýkrát (27. 8. 1310) mu bola na hlavu položená svätoštefánska koruna. Týmto aktom bol dodržaný úzus záväzný pre zákonnú korunováciu uhorských kráľov.

V.² Päta štítu tu ešte nebola trojvrším (úplne) vyplnená, čo niekedy viedlo k mylnej interpretácii ikonografie erbu. Rovnakú schému štátneho erbu³ použil na svojej pečati aj Oto.⁴

Je otázne, či a do akej miery sa táto zmena odrazila na podobe uhorských zástav. Z krátkeho obdobia vlády oboch panovníkov totiž (zatiaľ) žiadne relevantné vyobrazenie uhorskej zástavy nepoznáme. Nie je vylúčené, že už Ladislav dal ušit' nové zástavy, na ktorých dvojitý kríž vyrastal z trojvršia a bol (vzhľadom na pozorovateľa) v stojatej polohe, tak ako to dokladá neskorší prameň – *Viedenská obrázková kronika*. Pokiaľ sa však ku vtedy fyzicky existujúcim štátnym zástavam (s dvojitým krížom) viazala dlhšia tradícia ich používania, je málo pravdepodobné, že by volil tento krok.⁵

Karol Róbert z Anjou odvodzoval svoj nárok na uhorský trón od svojej starej matky Márie – dcéry (neskoršieho uhorského kráľa) Štefana (V.), ktorá sa v roku 1270 vydala za princa Karola (neskoršieho kráľa Karola II.) z rodu neapolských Anjouovcov.⁶ Mária si do Neapola

²DÖRY, F.: Magyarország czímerének kialakulása. In: Turul, 1917, 1. – 4. füzet, s. 20; VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky : Eight centuries of slovak heraldry (ďalej Osem storočí). Martin : Matica slovenská, 1999, s. 73. O ikonografii trojvršia (a dvojitého kríža) pozri KOLNÍK, T.: Byzantské korene ikonografie a symboliky štátneho znaku Slovenskej republiky. In: Historický zborník 9, 1999, s. 13-31.

³J. Novák interpretoval figúru, z ktorej dvojitý kríž vyrastal ako koruna. NOVÁK, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990, s. 22-23. Že však skutočne ide o trojvršie, dokazuje napr. vyobrazenie uhorského erbu s dvojitým krížom (tu popisovaného ako erb uhorského kráľa sv. Štefana) v iluminovanej inkunábule (z roku 1483) *Kroniky kostnického koncilu*, ktorej autorom je *Ulrich z Richentalu*. Obdobne ako na Ladislavovej pečati ani tu nevyplňa zelené trojvršie päť štítu. BARTL, J. (red.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V : Prvý cisár na uhorskom tróne : Slovensko v čase polstoročnej vlády uhorského, českého, lombardského a nemeckého kráľa a rímskeho cisára Žigmunda Luxemburského, syna Karola IV. Bratislava 2001, s. 337.

⁴VRTEL, L.: O slovenskom národnom symbole (ďalej O slovenskom). In: Slovenská archivistika 24, 2/1989, s. 80, obr. 12. Na Ladislavových a Otových minciach štátny znak nenájdeme. Zreteľne je však vidno dvojitý kríž na zemskom jablku v ľavici sediaceho panovníka na averze Ladislavových denárov. HUSZÁR, L.: Münzkatalog Ungarn : Von 1000 bis heute. Budapest 1979, s. 75, č. 434 a 436.

⁵Zástava, symbolizujúca predovšetkým suverenitu panovníckej moci, sa už v období včasného stredoveku často spájala s konkrétnymi historickými osobnosťami. Je známych veľa zástav, ku ktorým bola prechovávaná mimoriadna úcta (mali prakticky postavenie relikvie). V Uhorsku bola takouto *Zástava sv. Štefana*, o ktorej zničení (pri korunovácii Karola II. Malého 31. 12. 1385) zachoval správu kronikár *Ján z Turca*. SOPKO, J.: Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice : Rak, 1995, s. 134. Zástava bola uchovávaná v stoličnobelehradskej bazilike, odkiaľ ju panovník vyzdvihol pri zahájení vojenskej výpravy. Ide zrejme o zástavu, o ktorej sa zmieňuje vo svojej listine z roku 1291 kráľ Ondrej III. MÁLYUSZ, E. – KRISTÓ, Gy.: Johannes de Thurocz : Chronica Hungarorum II/2. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 218-219. L. B. Kumorovitz nepredpokladá, že by išlo o pôvodnú zástavu zo Štefanovej doby. KUMOROVITZ, L. B.: A magyar lászló és nemzeti színeink multja. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1954, 3-4, s. 30. My túto možnosť nevyklúčujeme aj vzhľadom na fakt, že do dnešných dní sa zachovala autentická pamiatka na Štefana I. – korunovačný plášť uhorských kráľov. Na rekonštrukciu podoby zástavy máme len ojedinelé indicie. *Väcsia legenda svätého Štefana kráľa* uvádza, že Štefan bojoval proti pohanským vzbúrencom pod zástavou sv. Martina a sv. Juraja. MARSINA, R.: Legendy stredovekého Slovenska : Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov. Budmerice : Rak, 1997, s. 52. Ikonografickým dokladom je minca Štefana I. so schematickým znázornením „dlhej“ zástavy – gonfanonu. VRTEL, L.: Osem storočí, ref. 2, s. 31. O podobe štátnych zástav s dvojitým krížom z obdobia vlády Ondreja III. máme predstavu vďaka trom zachovaným exemplárom z prelomu 13. – 14. storočia, ktoré sa nachádzajú v zbierkach bernského Historického múzea. Pochádzajú z Königfeldu, kam ich priniesla pravdepodobne kráľovná Agneša Habsburská, vdova po Ondrejovi III. Boli považované za kostolné (na priečnom rahné) visiace zástavy. Sú vyrobené zo zeleného hodvábu a majú olemované okraje (jedna červenou a zelenou obrubou, ďalšie dve len červenou). Hodvábný je aj dvojitý pozdĺžne našitý červený kríž. Ich list má tvar gonfanonu s vejúci okrajom rozoklaným na päť plamencov VÁCZY, P.: Die ungarische Nationalfahne. In: Ungarn, 1941, Septemberheft, s. 532; KALMÁR, J.: Régi magyar fegyverek. Budapest : Natura, 1971, s. 374 a s. 391 s odvolaním sa na DELMÁR, E.: Közepkori magyar emlékek Svájcban. Budapest 1941, s. 14-16. Sfarbenie zástav síce nezodpovedá tinktúram štátneho znaku, ale vzhľadom na známy ikonografický materiál z 13. storočia (pozri VRTEL, L.: O zástave v erbe Nitry. In: Slovenská archivistika, roč. 25, 1990, č. 1, s. 35-46) nevyklúčujeme predpoklad E. Delmára, že ide o pohrebne zástavy kopírujúce svojou schémou zástavy štátne.

⁶K okolnostiam nárokov neapolských Anjouovcov na uhorský trón a počiatkom vlády Karola Róberta pozri BREZOVÁKOVÁ, B.: Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu. In: Historický časopis, 39, 1991, s. 569-587. Starý francúzsky kráľovský erb – zlatými ľaliami posiate modré pole štítu – prešiel za vlády Karola V. (1364 – 1380) zmenou, keď bol počet ľalií v poli štítu zredukovaný na tri. VRTEL, L.: Osem storočí, ref. 2, s. 75. V Uhorsku počas celej vlády Anjouovcov pretrval v pôvodnej forme.

priniesla erb svojho otca – 7-krát červeno-strieborno delený štít, teda erb, ktorý Štefan (V.) používal od roku 1262.⁷ Syn Karola II. a Márie Uhorskej, neapolský miestodržiteľ Karol Martel, spojil erby svojich rodičov do štvrtého štítu, kde 1. a 4. pole zaujímal anjouovský (modré pole posiate zlatými ľaliami), 2. a 3. pole delený uhorský erb.⁸ Demonštroval tým svoj nárok na uhorskú korunu. Od roku 1290, keď mu odovzdaním zlatej koruny a štátnej zástavy jeho matka zverila Uhorsko⁹, vystupoval Karol Martel päť rokov (až do svojej smrti) ako titulárny uhorský kráľ. Jeho syn Karol Róbert (tak) zdedil erb, ktorého súčasťou bol i symbol považovaný v Neapole (nie však v tejto dobe v Uhorsku) za uhorský štátny (a teda aj arpádovský rodový) znak.

V počiatočnej svojej vlády ešte použil Karol I. erb svojho otca – štvrtý štít s anjouovskými a uhorskými symbolmi.¹⁰ Čoskoro však začal používať erb štiepený. Pravdepodobne jeho najstaršie vyobrazenie u nás (a v Uhorsku vôbec) zachytáva nástenná maľba Karolovej korunovácie v Spišskej kapitule.¹¹ Pravú – čestnejšiu polovicu štítu tu zaujíma uhorský, ľavú anjouovský erb. Takéto poradie polí sa po prvýkrát objavuje na minciach v roku 1324.¹² Polovicu svojej vlády však Karol I. preferoval svoj rodový symbol. Používal teda erb, v ktorom je poradie polí opačné.¹³ Uprednostnenie pruhov pred ľaliami v štátnom erbe môžeme zaznamenať až od roku 1338.¹⁴

⁷VRTEL, L.: O slovenskom národnom, ref. 4, s. 69. Máriin červeno-strieborný delený uhorský erb je vyobrazený v *Biblii Nicolasa d'Alife* (Neapol, okolo r. 1340). Na jednej z iluminácií je v troch horizontálnych pásoch znázornená línia anjouovských panovníkov Neapola od zakladateľa dynastie Karola I. Sicílskeho (1265 – 1285) cez jeho syna Karola II. (1285 – 1309) až po vnuka Róberta (1309 – 1343). Za kráľovským párom Máriou a Karolom II. (v prostrednom páse) vidno ozdobnú drapériu (členenú na kosoštvorcové polia) s pravidelne sa striedajúcimi anjouovskými a uhorskými erbmi. AVRIL, F.: *L'enluminure à l'époque gothique : 1200 – 1420*. Bibliothèque de l'Image, Paris 1995, s. 62. O použití podobnej drapérie v uhorskom prostredí v 14. stor. máme i priamy archeologický doklad. 4. októbra 1999 bolo počas výskumov v južnej časti budínskeho hradného vrchu (Námestie sv. Juraja, bývalý Telekiho palác) v hĺbke 10 m nájdených niekoľko častí tkaniny, z ktorých sa podarilo zrekonštruovať súvislý pás o rozmeroch cca 2 400 x 1 100 mm. Tkanina bola vyrobená z jemného hodvábu, tvorili ju zošité kosoštvorcové polia (21 polí v troch radoch s anjouovskými erbmi, 26 polí v štyroch radoch s uhorskými erbmi). http://www.kolumbus.fi/rauno.huikari/dragonczay_wallhanging.htm; 8. 1. 2006, s odkazom na NYÉKHELYI, D.: *Középkori kútlelet a Budavári Szent György terén*. Budapest : BTM, 2003, 102 s.

⁸LOUDA, J. – MACLAGAN, M.: *Lines of succession : Heraldry of the royal families of Europe*. Aventinum 1995, tab. 90. Druhým erbom Karola Martela bolo zlatými ľaliami posiate modré pole preložené ľavou šíkmou páskou s tromi kladivami. VRTEL, L.: *Osem storočí*, ref. 2, s. 75.

⁹KUMOROVITZ, ref. 4, s. 28. V tejto súvislosti je zaujímavá ikonografia averzu groša z r. 1319 (?) razeného pre územie Srbska, kde sv. Štefan odovzdáva korunovanému kráľovi (Karolovi I.) zástavu. HUSZÁR, ref. 4, s. 84, č. 499. Ide o ikonografický doklad, pre územie Uhorska pomerne zriedkavý, scény z udelenia ľenu. V tomto prípade odovzdania krajiny, symbolicky – z rúk „národného svätca“, novému panovníkovi. Ideologický podtext výjavu je zrejmy. Kráľ Štefan I. – „zakladateľ“ kráľovstva, zveril Uhorsko pod ochranu pápežskej kúrie, a tak vlastne s jeho súhlasom (a podľa práva) teraz pápež predal krajinu zase Anjouovcom.

¹⁰Na minci hlásiacej sa do r. 1307 – 1310 (?). 1. a 4. pole štítu však obsahujú iba po jednej ľalii, čo je zrejme spôsobené pomerne malou plochou pre ich početnejšie zobrazenie. HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 449. Je zaujímavé, že štvrtý Anjouovsko-uhorský erb dal neskôr Ľudovít I. umiestniť na jednu z uhorských korunovačných (mocenských) insignií – zemské jablko. Pozri napr. <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/index229.html>; 8. 1. 2006. LOVAG, Zs. (red.): *Insignia regni Hungariae I*. Ungarische Nationalmuseum, Budapest 1983, s. 12.

¹¹Maľba je datovaná nápisom k roku 1317. BURAN, D. (ed.): *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria a Slovart, 2003, s. 131.

¹²HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 456 a 457.

¹³Najstaršie vyobrazenie anjouovsko-uhorského erbu nachádzame na denári a druhej majestátnej pečati z r. 1323. HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 455; BERTÉNYI, I.: *Magyarország az Anjouk korában (ďalej Magyarország)*. Budapest : Gondolat, 1987, s. 100-101, obr. č. 16. a 17.

¹⁴HUSZÁR, ref. 4, s. 83, č. 494-496. Výmena polí štátneho erbu v jednotlivých úsekoch Karolovej vlády mala určite súvislosť s politickou situáciou v krajine, jeho mocenským postavením a s atmosférou v horných vrstvách uhorskej spoločnosti, ktorá nebola nikdy naklonená cudzincom. Preferovanie domácich symbolov zaznamenávame v prvej polovici vlády, teda v období, keď Karol ešte reálne nekontroloval všetky oblasti krajiny a ku koncu vlády, keď naopak, bola jeho pozícia dostatočne stabilná. V oboch prípadoch je badateľná snaha nakloniť si domácu šľachtu (či už na získanie podpory v boji o trón, alebo neskôr, na zabezpečenie postavenia dynastie).

Karol Róbert si, pochopiteľne, nemohol dovoliť ignorovať dovtedajší uhorský štátny znak – dvojitý kríž. Vyčlenil mu miesto na reverzoch svojich troch majestátnych pečatí. Na prvej z nich zaujíma (umiestnený v štíte) samostatne pečatné pole,¹⁵ na druhej¹⁶ sú po bokoch štítu umiestnené menšie štíty (po jednom) so štiepeným anjouovsko-uhorským erbom a nad jeho horným okrajom sa ešte nachádza malý dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia. Na reverze tretej majestátnej pečate je pozícia štítu s dvojitým krížom rovnaká, nad jeho horným okrajom je však menší štít s anjouovsko-uhorským znakom.¹⁷ Takéto malé anjouovsko-uhorské erby sú i na averzoch druhej a tretej majestátnej pečate po stranách sediaceho panovníka.¹⁸

Podobnú štruktúru má i majestátna pečať kráľovnej Alžbety (z rodu Piastovcov), štvrtej manželky Karola I. Na jej averze sú po stranách sediacej kráľovnej umiestnené štítky s anjouovsko-uhorským a poľským erbom. Rovnaké erby sú aj na reverze pečate po stranách v pečatnom poli voľne umiestneného dvojitého kríža.¹⁹

Okrem pečatí nájdeme dvojitý kríž i na reverzoch Karolových mincí, kde v poli vyrastá z (dvojstupňovej?) Golgoty.²⁰ Iba raz na parve z roku 1333²¹ je umiestnený v štíte.

Na reverzoch mincí sa stretáme i s klenotom anjouovského erbu (ako zástupným symbolom), ktorým bol pštros. A to buď v podobe úplného erbu (štít, prilba s prikrývadlami a klenotom),²² prilby (s prikrývadlami a klenotom),²³ z korunky vyrastajúceho pštroša²⁴ alebo úplného pštroša.²⁵ Z figúr, ktoré možno dať do súvisu s anjouovskou symbolikou, sa vyskytuje na Karolových minciach ešte ľalia.

Od 13. stor. máme doklady o chápaní dvojitého kríža aj ako symbolu uhorského kráľa sv. Ladislava.²⁶ V 14. stor. už poznáme, vďaka nástennej maľbe *Ladislavskej legendy* v Kraskove, i jeho sfarbenie.²⁷ Červený dvojitý kríž je tu umiestnený v striebornom poli Ladislavovho štítu i na bielom liste zástavy uhorského vojska. Ide teda o jasné farebné odlíšenie (vlastne výmenu tinktúr) od starého štátneho znaku (jeho schéma je pritom zachovaná). Rovnaké sfarbenie štítu je i v nástennej maľbe v slovinskom Turnišči (r. 1389) a opäť u nás v Žehre (cca pol. 15. stor.²⁸). Je možné, že biela zástava s červeným dvojitým krížom bola v 14. stor. symbolom niektorej časti uhorského vojska (podobne i zástava sv. Štefana). Kon-

¹⁵HEGEDÜS, A. (zost.): Megpecsételt történelem : Középkori pecséték Esztergomból. Esztergom 2000, s. 38, obr. 18 (pečať z r. 1317); BERTÉNYI, ref. 13, s. 97, obr. 15 (pečať z r. 1310).

¹⁶HEGEDÜS, ref. 15, s. 39, obr. 19 (pečať z r. 1328); BERTÉNYI, ref. 13, s. 101, obr. 17 (pečať z r. 1323).

¹⁷HEGEDÜS, ref. 15, s. 41, obr. 20 (pečať z roku 1335); BERTÉNYI, ref. 13, s. 107, obr. 19.

¹⁸HEGEDÜS, ref. 15, s. 39, 41, obr. 19, 20 (r. 1328 a 1335); BERTÉNYI, ref. 13, s. 100, 106, obr. 16 (r. 1323), 18. Anjouovsko-uhorský erb použil Karol I. i na svojej strednej pečati. HEGEDÜS, ref. 15, s. 43, č. 21 (r. 1341).

¹⁹HEGEDÜS, ref. 15, s. 69, obr. 45 (r. 1331); BERTÉNYI, ref. 13, s. 112, 113, obr. 20, 21 (r. 1338).

²⁰HUSZÁR, ref. 4, s. 79, č. 455, 457; s. 80, č. 459, 460; s. 81, č. 468, 469; podobne i na averzoch budínskych razieb z rokov 1336 – 1336 (?), s. 84, č. 504, s. 84-85, č. 505.

²¹HUSZÁR, ref. 4, s. 82, č. 482.

²²HUSZÁR, ref. 4, s. 78-79, č. 448.

²³HUSZÁR, ref. 4, s. 80, č. 463, 464, s. 84, č. 497, 498, 503, s. 85, č. 506.

²⁴HUSZÁR, ref. 4, s. 83, č. 490, 491, s. 84-85, č. 505.

²⁵HUSZÁR, ref. 4, s. 82, č. 478.

²⁶Dokladom je socha sv. Ladislava z priečelia Ungerlovho domu v Bratislave. VRTEĽ, L.: Na troch vrškoch biely kríž : Rozprávania o slovenskom znaku. Bratislava : Archa, 1990, s. 30; HOLČÍK, Š. P.: Bratislavská radnica. Bratislava : Tatran, 1990, s. 22, obr. 12.

²⁷TOGNER, M.: Stredoveká nástenná maľba v Gemeri. Bratislava : Tatran, 1989, s. 32-33, zadná strana prebalu knihy.

²⁸V Žehre pravdepodobne rovnako sfarbená aj zástava. GYULA, L.: A Szent László-legenda középkori falképei. Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, Budapest 1993, s. 116, 181, obr. 115, 116, 240; TOGNER, M.: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku : Súčasný stav poznania (Addenda et corrigenda). Bratislava : Tatran, 1988, s. 117; MAROSI, E. (zost.): Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts : Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Budapest 1989, obr. 70.

krétnejšia opora v prameňoch pre túto hypotézu nám však zatiaľ chýba. V 15. stor. je už sv. Ladislav zobrazovaný prevažne s erbom, kde je usporiadanie farieb pôvodné.²⁹

Pri poznaní domácej ikonografie by sa teda mohlo sumarizovať, že v období vlády Karola I. bol v pozícii hlavného symbolu krajiny (a zároveň erbu vládnucej dynastie) používaný anjouovsko-uhorský/arpádovský/erb a popri ňom sekundárne erb s dvojitým krížom (či už na trojvrší, alebo bez neho). Je preto oprávnené predpokladať, že tento symbol niesli i kráľovské zástavy.³⁰ Hoci sú ikonografické pramene známe až od polovice 14. storočia, môžeme tento predpoklad podoprieť i priamym údajom, podľa ktorého nechal Karol I. kúpiť v Neapole 40 lakt'ov červeného, modrého a bieleho súkna na výrobu šiestich uhorských zástav.³¹ Tu je dôležitá prítomnosť modrej anjouovskej farby.³² Spomenuli sme, že Karol polovicu svojej vlády uprednostňoval ľalie pred pruhmi. Je pochopiteľné, že takéto usporiadanie polí erbu sa odrazilo aj na zástavách. To znamená, že pri žrdi zástavy bolo umiestnené modré pole so zlatými ľaliami. Vyobrazenie Karolovej kráľovskej zástavy nám zachovala *Viedenská obrázková kronika*. Hoci vznikla s nezanedbateľným časovým odstupom od udalostí počas jeho vlády, ktoré opisuje, autor koncepcie jej iluminátorskej výzdoby, si bol do určitej miery vedomý (možno z autopsie) retrospektívy, čo sa dá postrehnúť pri niektorých zobrazovaných reáliách.³³ Zástava je vyobrazená v iluminácii zachytávajúcej bitku pri Rozhanovciach (15. 6. 1312).³⁴ Vidíme ju nad hlavami prichádzajúceho oddielu pešiakov (Košičanov?). Má tvar obdĺžnika pripevneného dlhšou stranou k žrdi. Pravá polovica listu (pri žrdi) nesie anjouovské ľalie, ľavá s červeným plamencom (?) prinechaným k hornému okraju je sedemkrát červeno-bielo delená. Že ide skutočne o Karolovu zástavu, nám potvrdzujú nielen hmotné pramene (hlavne mince a pečate), ale najmä vyobrazenia anjouovsko-uhorských zástav, kde je poradie polí vymenené, a ktoré pochádzajú z doby Ľudovíta I.³⁵ Budeme sa im venovať neskôr. Tu si spomenieme (na porovnanie) len jedno z nich, nachádzajúce sa rovnako vo *Viedenskej obrázkovej kronike*. V iluminácii zobrazujúcej sobáš kráľa Karola I. s Alžbetou Piastovou, dcérou poľského kráľa Vladislava I. Lokietka, vidno na fanfárach trubačov obdĺžnikové zástavky, ktoré sú na ne pripevnené okrajom pol'a listu s deleným uhorským znakom.³⁶ Zodpovedajú teda erbu Ľudovíta I. rovnako ako všetky ostatné uhorsko-anjouovské erby v tejto kronike.

²⁹Vyobrazenie sv. Ladislava so zástavou a štítom, na ktorých je umiestnený dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia, sa nachádza v iluminovanom *Kalendári Jána z Lefantoviec* z roku 1432. KUČERA, M.: Kalendár Jána z Lefantoviec. Martin 2002, s. 23-24, 76-85. Pozri tiež KUČERA, M.: Ikonografia slovenského kalendára z r. 1432. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica, XXVI/ 1975, s. 97-133. Rovnako na Ladislavovom štíte nájdeme uhorský erb s dvojitým krížom i na nástennej maľbe v kaplnke hradu Šiklôš (r. 1430 – 1450). RADOCSAY, D.: Falképek a középkori Magyarországon. Budapest, Corvina: 1977, obr. 40. V neskorších vyobrazeniach (napr. Oltár smrti P. Márie v Spišskej Kapitule, r. 1470 – 1478; Oltár sv. Anny v Jazernici, r. 1517) už trojvršie chýba. CIDLINSKÁ, L.: Gotické krídlové oltáre na Slovensku. Bratislava : Tatran, 1989, s. 140, č. 16, s. 208, č. 111.

³⁰Je možné, že v počiatkoch vlády (a aj v bitke pri Rozhanovciach) používal Karol I. zástavu s erbom svojho otca (teda zástavu so štvrtým listom).

³¹VÁCZY, P.: Die ungarische Nationalfahne. In: Ungarn, 1941, sept. zošit, s. 533; bez uvedenia prameňa.

³²Žlté ľalie sa pravdepodobne namaľovali. Z uvedených údajov si môžeme urobiť aj približnú predstavu o veľkosti zástav. Ak predpokladáme šírku súkna približne 85 cm a dĺžku 1440, 4 cm (1 laket' v 14. stor. v Uhorsku = cca 36, 010 cm; 40 x 36, 010 cm), potom na každú zástavu pripadá asi 85 x 240 cm (– odpad vzniknutý pri šití zástavy) materiálu. PETRÁŇ, J. (red.): Dějiny hmotné kultury I.⁽²⁾, Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 696; HÚŠČAVA, A.: Poľnohospodárske miery na Slovensku. Bratislava : SAV, 1972, s. 17. Rozmery zástavy môžeme potom približne určiť po prepočítaní pomeru jej strán z konkrétneho vyobrazenia. Samotná masa materiálu stačila na ušitie zástavy strednej veľkosti.

³³Je to evidentné napr. pri uzavretých vedrových prilbách (s. 9 bitka pri Zeiselmaueri a s. 14 obliehanie Aquileje), kde sa iluminátor snažil navodiť archaický dojem. KAJZER, L.: Węgierskie Chronicon Pictum i wartość jego miniatur jako źródeł do historii uzbrojenia. In: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Roč. 22, 1974, č. 1, s. 31.

³⁴MEZEY, L. (ed.): Képes Krónika I. Budapest : Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964, s. 137.

³⁵Za pozornosť stojí, že už v spomenutej iluminácii nebol maliar dôsledný a na štíte kráľa Karola I. namaľoval erb jeho syna Ľudovíta I. Vysvetlením by mohlo byť, že za podklad pre maľbu zástavy mu poslúžila pôvodná kráľovská zástava z Karolovej doby.

³⁶MEZEY, ref. 34, s. 139.

Otázkou teraz zostáva, či sa samostatne na zástavách používal aj delený uhorský erb, ktorý bol pojatý do nového štátneho znaku. Z prvej polovice 14. stor. máme dva doklady zo zahraničia hovoriace v prospech tejto možnosti. V *Codex Manesse*,³⁷ z prvej tretiny 14. stor., sa nachádza zatiaľ najstaršie známe vyobrazenie uhorskej zástavy so sedemkrát červeno-bielo deleným listom. A to pri básnickom diele grófa Wenera v. Homberga, v iluminácii s výjavom bitky pred múrmi mesta. Zástava je umiestnená na jednej z mestských veží (na ďalších sú zástavy Francúzska a Aragónska). Má obdĺžnikový list (bez plameňa) pripevnený k žrdi dlhšou stranou.³⁸ Táto skutočnosť naznačuje, že „delený“ erb Uhorska sa mohol v tomto období používať na zástavách aj osve, nielen v kombinácii s anjouovským symbolom.

Druhým závažným prameňom je vyobrazenie úplného uhorského erbu (erbu uhorského kráľa) v tzv. *Zürišskom erbovníku* datovanom do obdobia okolo roku 1340.³⁹ Štít je sedemkrát červeno-strieborno delený, na vedrovej prilbe so zlatými (žltými) prikrývadlami je umiestnený klenot v tvare pávieho chvostu. Jeho sfarbenie je rovnaké ako sfarbenie štítu, okrem koncov pier, ktoré majú prirodzený tvar a farbu („pávie oká“). Vzniká otázka, do ktorého obdobia tento erb zaradiť, keďže v dobe predpokladaného vzniku *Zürišského erbovníka* používal uhorský kráľ iný erb. Domnievame sa, že rok 1340 treba považovať za hornú hranicu. Naopak, štýl iluminácií skôr hovorí pre skoršie datovanie vzniku kódexu (k, alebo pred rokom 1300). Ak napr. porovnáme erby Čiech a Moravy nachádzajúce sa tak v *Zürišskom erbovníku*, ako aj v *Codex Manesse*, sú (až na zanedbateľné rozdiely) prakticky totožné. Uhorský kráľovský erb nepochybne reflektuje situáciu z predanjouovskej doby. Vzhľadom na to, že Ondrej III. i Ladislav IV. používali ako svoj symbol dvojitý kríž, javí sa ako pravdepodobnejšia možnosť, že erb zobrazený v *Zürišskom erbovníku* patrí Štefanovi V. Túto hypotézu však treba, vzhľadom na značne torzovitú pramennú ikonografickú bázu k vývoju uhorských štátnych erbov v 13. stor., brať s rezervou.

³⁷*Codex Manesse* (nem. *Grosse Heidelberger Liederhandschrift*) patrí, vďaka svojej iluminátorskej výzdobe, k najvýznamnejším stredovekým rukopisom. Vznikol v Zürichu a v súčasnosti je uložený v Univerzitnej knižnici v Heidelbergu (Cod. Pal. germ. 848). Na 426 pergamenových listoch (852 stranách) obsahuje najrozsiahlejšiu zbierku piesní v strednej hornej nemčine (od 140 autorov v rozmedzí od neskorého 12. až po zač. 14. stor.). Na ich písaní boli zainteresovaní približne dvanásť pisári. 137 iluminácií a 1 perokresbu zhotovili štyria maliari so svojimi pomocníkmi. Hlavná (základná) časť rukopisu vznikla krátko po roku 1300, záverečná okolo roku 1330.

Rukopis bol pomenovaný podľa zürišskej meštianskej rodiny Manesse, ktorej dvaja príslušníci sa (okolo r. 1300) spomínajú ako zberatelia a vlastníci rukopisných zbierok piesní. *Codex Manesse* sa dostal do Heidelbergu len koncom 16. stor. V r. 1657 sa rukopis stal majetkom parížskej Bibliothéque Nationale, kam ho pravdepodobne (vo finančnej tiesni) predala vdova po kurfirstovi Fridrichovi V. Do Heidelbergu bol rukopis vrátený až v roku 1888, keď ho za 400 000 zlatých mariek odkúpilo späť Nemecké cisárstvo.

<http://www.uni-heidelberg.de/subject/hd/fak7/hist/e3/c1/de/manesse/about>; 23. 12. 2005;

http://www.de.wikipedia.org/wiki/Codex_Manesse; 14. 4. 2006.

³⁸<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/sammlung2/werk/cpg848.xml?docname=cpg848&pageid=PAGE0082>; 30. 12. 2005. Rukopis je na <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/handschriften.html>; 30. 12. 2005, prístupný v digitalizovanej podobe podľa facsimilového vydania: *Codex Manesse-die grosse Heidelberger Liederhandschrift Vollständiges Faksimile des Codex Palatinus Germanicus 848 der Universitätsbibliothek Heidelberg*. Frankfurt a. M., 1975 – 1981.

³⁹Tzv. *Zürišský erbovník* (nem. *Die Wappenrolle von Zürich*, angl. *The Zürich Roll of Arms*), datovaný cca k roku 1340, patrí medzi najstaršie zachované erbové knihy (armoriály). Jeho názov je odvodený od miesta dlhodobého uloženia – Mestskej knižnice v Zürichu. Okolnosti jeho vzniku nie sú známe. Najstarším svedectvom je jeho kópia zo 16. stor., dnes uchovávaná v Gräflich königsegg'schen Domanial-Kanzlei v Aulendorfe (Aulendorfská kópia), ako aj údaj zakladateľa Schaffhauserer Amtmanns Dr. med. Johannes Schleichera, ktorý *Erbovník* okolo roku 1750 odovzdal Mestskej knižnici. Existuje aj druhá kópia *Erbovníka* z 18. stor., ktorú namaloval Hans Conrad Bernhauser (1698 – 1761). Táto kópia (Bernhauserova), uložená v Zentralbibliothek Zürich, je namalovaná v štýle 14. stor., kópia zo 16. stor. v štýle svojej doby. Armoriál pozostáva z troch samostatných pergamenových zvitkov s vyobrazeniami 28 zástav a 412 – 418 erbov európskych panovníkov a juhonemeckej šľachty z oblasti Bodamského jazera. Obe kópie obsahujú aj medzitým stratenú časť zvitku so 108 erbmi. Žiadnu z edícií *Zürišského erbovníka* (naposledy POPOFF, M.: *Le rôle d'armes de Zurich. Léopard d'Or*, Paris 1985; s predhovorom M. Pastoreau) sme k dispozícii nemali. Všetky informácie sme čerpali z <http://ladyivanor.knownworldweb.com/zroadtO.htm>; 23. 12. 2005; porovnaj s BUBEN, M.: *Encyklopedie heraldiky*. Praha : Libri, 1997, s. 121. Autor tu uvádza iný počet erbov.

Používanie zástavy s deleným uhorským erbom počas vlády Karola I. by nepriamo podporovala i *Viedenská obrázková kronika* z rokov 1358 – 1370, v ktorej ilumináciách sa jej vyobrazenia objavujú. Pre rozmiestnenie zástav v ilumináciách (t. z. spojenie s konkrétnymi udalosťami a osobami) boli nepochybne kľúčovým momentom historické vedomosti autora ideovej predlohy iluminátorskej výzdoby kroniky.⁴⁰ Iluminácie sú teda jeho pohľadom na uhorské dejiny, v ktorom sa odzrkadľuje jeho stupeň poznatkov. To treba pri ich hodnotení považovať za axiómu. Ďalej sa musíme vyvarovať účelovému vytrhávaniu faktov, prípadne generalizovaniu bez rešpektovania výsledkov doterajšieho historického a heraldicko-vexilologického bádania, ktoré by mohlo viesť k zjednodušeným a mylným záverom. Autor obsahu iluminácií pri umiestňovaní erbových znamení veľmi jasne rozlišoval obdobie pred vznikom uhorského štátu, dobu Arpádovcov a anjouovské obdobie. V preduhorskom období nachádzame takmer výlučne (na štítoch, zástavách a odevoch húnskych a staromaďarských bojovníkov) symbol bájneho vtáka turula.⁴¹ V arpádovskej dobe vystupujú paralelne oba staré uhorské erby – dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia a delený erb. Za Anjouovcov vystupuje samostatne už len erb s dvojitým krížom, kým delený štít sa spojil do jedného erbu s anjouovskými ľaliami. Bližšie si teraz všimneme uhorské zástavy v ilumináciách približujúcich udalosti arpádovskej doby.⁴² Treba si uvedomiť, že väčšina z nich patrí ešte do predheraldického obdobia. Otázka teda znie, podľa čoho autor postupoval pri priradovaní zástav do jednotlivých výjavov. Delený uhorský erb sa po prvýkrát objavuje ešte v preduhorskom období na štíte húnkeho bojovníka.⁴³ Vieme, že na dvore neapolských Anjouovcov bol delený erb považovaný za arpádovský rodový symbol. Zrejme to bol dôvod, prečo ho autor predlohy umiestnil už sem.⁴⁴ Dvojitý kríž sa objavuje až s prvým uhorským kráľom Štefanom I. Tu je evidentné jeho ponímanie (predovšetkým) ako kresťanského symbolu. Dvojitý kríž sa v Štefanovej dobe po prvýkrát objavuje i na uhorských zástavách. Zástavu s deleným znakom nachádzame zasa po prvýkrát ako symbol vojska kráľa Samuela Abu v bitke pri Menfö. Vo vyobrazení bitky pri Mogyoróde pod ňou bojuje vojsko kráľa Šalamúna, zatiaľ čo vojsko vojvodov je označené zástavou s dvojitým krížom. Takéto prerozdelenie erbov (teraz iba na štítoch) je zachované aj v iluminácii zobrazujúcej útek (protikráľa) Šalamúna na Bratislavský hrad. V týchto prípadoch bolo zrejme zámerom autora scén odlišiť dve proti sebe stojace uhorské vojská. Mohlo by sa zdať, že autor iluminácií, v súlade s dobovým chápaním, priradil dvojitý kríž k Ladislavovi I.

⁴⁰Kronika je považovaná za prácu dielne, ktorá sa mala nachádzať pri budínskej (kráľovskej) kancelárii. DERCSENYI, D.: A Képes Krónika és kora. In: KATONA, T. (ed.): Képes Krónika. Budapest; Bratislava 1986, s. 440, 441.

⁴¹Výnimkou je delený uhorský erb na štíte húnkeho bojovníka v bitke pri Zeiselmaueri a lev v scéne obliehania Aquileje. MEZEY, ref. 34, s. 9, 11.

⁴²Zástava so symbolom dvojitého kríža sa nachádza na s. 39. (v iniciále »S« kráľ Štefan I.), 41. (iluminácia znázorňujúca víťazstvo kráľa Štefana I. nad bulharským panovníkom Keanom), 69 (v iniciále »R« nemecký cisár Henrich IV. privádzajúci do Uhorska Šalamúna, syna Ondreja I.), 72 (v iniciále »P« scéna zápasu vojvodu Ladislava s Kumánom – únoscom dievčaťa), 85 (iluminácia znázorňujúca bitku pri Mogyoróde) 124 (v iniciále »H« kráľ Ondrej II.; v iniciále »P« kráľ Ondrej II. na čele križiackeho vojska), 137 (iluminácia znázorňujúca bitku pri Rozhanovciach).

Zástava s deleným uhorským erbom na s. 50. Strana (iluminácia zobrazujúca porážku kráľa Samuela Abu pri Menfö nemeckým cisárom Henrichom III.), s. 85 (iluminácia zobrazujúca bitku pri Mogyoróde), 122 (v iniciále »P« kráľ Belo III.). MEZEY, ref. 34.

⁴³Pozri pozn. č. 41.

⁴⁴V tejto súvislosti môže vyvstať otázka, prečo nebol náčelníkovi Arpádovi priradený delený erb, ale symbol turula. Odpoveďou by mohol byť priamo text kroniky (prevzatý od *Šimona z Kézy*), ktorý hovorí, že Uhri – starí Maďari až do čias kniežťa Gejzu bojovali pod zástavou so znakom turula. „...Banerium quoque regis Atyle, quod in suo scuto gestare consueverant, similitudinem austuris in capite habebat, cum corona. Quod signum Hungari, dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche filii Toxun in exercitu semper communium gestavere...“ GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae hungaricae* : Tomus I (A-C). Budapestini 1937, s. 601. Autor predlohy iluminácií poznal text a evidentne sa snažil, aby tieto s ním boli v súlade. Elegantly ho však obišiel a náznakom poukázal na starobylosť deleného erbu. Jeho umiestnením do húnkeho obdobia zároveň deklaroval húnko-staromaďarskú kontinuitu, ktorá bola vyjadrená i symbolom turula na zástavách, štítoch a odevoch tak Húnov, ako aj starých Maďarov.

ako jeden z jeho sväteckých atribútov.⁴⁵ O to prekvapujúcejšie je, že vo výjave obliehania Krakova uhorským vojskom má Ladislav na štíte delený erb.⁴⁶ Podobne ani delený erb nie je dôsledne spojený s kráľom Šalamúnom. Dokladom je vyobrazenie nemeckého cisára Henricha IV., ktorý privádza Šalamúna do Uhorska. Nad hlavami vojakov vidíme okrem cisárskej aj uhorskú zástavu so symbolom dvojitého kríža. S Belom III. sú spojené počiatky najstaršieho (známeho) uhorského štátneho erbu – dvojitého kríža voľne umiestneného v poli štítu. V iniciále »P« na s. 122 ho však nachádzame so zástavou s deleným uhorským symbolom, ktorý v skutočnosti nikdy nepoužil. O Ondrejovi II. vieme, že za svoj hlavný symbol považoval delený erb (v rôznych variáciách).⁴⁷ Dôvod, prečo mu autor priradil symbol dvojitého kríža, zrejme spočíva v tom, že Ondrej uskutočnil križiacku výpravu. Túto udalosť znázorňuje aj jedna z dvoch iluminácií na s. 124, kde je zobrazený na čele križiackeho vojska.

Z uvedeného jasne vyplýva, že autor koncepcie výtvarnej výzdoby kroniky nepoznal vývoj uhorskej štátnej symboliky v arpádovskom období. Jeho vedomosti v tomto smere sa obmedzili na konštatovanie existencie dvoch uhorských štátnych erbov. O ich pôvode sa síce mohol dozvedieť z tradície, no obsah iluminácií skôr naznačuje, že sa riadil textom a vlastnou intuíciou. Dvojité kríž v štátnom znaku spojil s kráľmi Štefanom I., Šalamúnom, Ladislavom I. a Ondrejom II. Delený erb zase so Samuelom Abom, opäť so Šalamúnom a Ladislavom I. a napokon i Belom III. Ani u jedného z nich (iba Belo III. a Ondrej II. vládli v Uhorsku v heraldickom období) nie je dokázané používanie im pridelených erbov. Ondrej II. síce dvojité kríž použil, ale preferoval delený erb. Vo výjave Mogyoródskej bitky poslúžili oba uhorské erby na rozlíšenie antagonistických strán počas vnútroštátnych bojov. Po tomto musíme prijať, že *Viedenská obrázková kronika* sa nedá považovať za spoľahlivý ikonografický prameň pre vývoj uhorských štátnych znakov ani v celom arpádovskom období. Naznačuje, že zástavy s oboma uhorskými symbolmi sa používali na konci 13. a začiatkom 14. stor. Neskôr dokladá len existenciu zástavy s dvojitým krížom. A to v už spomenutom výjave Rozhanovskej bitky, kde je umiestnená v dolnej časti scény v rukách mŕtveho vojaka. Tu sa dávnejšie vyskytli i názory, že zástava s dvojitým krížom patrila Čákovsko-omodejovskému vojsku.⁴⁸ Trochu násilným spôsobom sa tak hľadal doklad pre spojenie dvojitého kríža s našim územím. Toto spojenie dokazujú dostatočne iné pramene a bolo by kontraproduktívne hľadať dôkazy tam, kde nie sú. V samotnom texte viažucom sa k iluminácii, sa uvádza, že mŕtvym vojakom so zástavou je kráľovský zástavník Gurke.⁴⁹ Taktiež vieme, že erbom Čákovcov bol lev, ktorého mali vyobrazeného aj na zástave.⁵⁰

Otázku samostatného používania zástavy s červeno-strieborno deleným uhorským erbom počas vlády Anjouovcov, napriek určitým indíciami v jej prospech, zatiaľ nechávame otvorenú. Každopádne sa však tento symbol dostal v tomto čase do popredia, a v nasledujúcom období dominoval. Ako „pôvodný“ uhorský symbol, zdá sa, ho potom vnímalo predovšetkým zahraničie. Tu môžeme ako príklad uviesť portrétu pečať Klemencie Uhorskej († 1328), druhej manželky

⁴⁵Ten nachádzame v súvislosti s Ladislavom aj v ďalších dvoch scénach. A to: vo výjave z *Ladislavskej legendy* (zápas s Kumánom /v skutočnosti s Pečenehom/) na zástave uhorského vojska, a na Ladislavovom odevu (umiestnený v kosoštvorcovom štíte) spolu s jeho hlavným atribútom – sekerou, ktorú drží v pravej ruke. MEZEY, ref. 34, s. 72, 93.

⁴⁶Tamže, s. 98.

⁴⁷DÖRY, ref. 2, s. 18.

⁴⁸KUZMÍK, J.: Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi. Martin : Matica slovenská, 1983, s. 450; LAMOŠ, T.: Bitka pri Rozhanovciach. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964, s. 64.

⁴⁹„...Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus vexillo regis cadente sub vexillo cruciferorum rege pugnante...“ DOMANOVSKÝ, A.: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In: SZENTPÉTERY, E. (ed.): Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae I. Budapestini 1937, s. 489.

⁵⁰BERTÉNYI, I.: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII-XIV. Században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 34, 1987, s. 397.

francúzskeho kráľa Ľudovíta X. Hašterivca a sestry Karola Róberta. Delený erb je tu umiestnený po ľavej strane postavy kráľovnej, na pravej strane sa nachádza erb francúzskeho kráľovstva.⁵¹

Karlovy syn a nástupca Ľudovít I. počas takmer troch štvrtín svojej vlády používal výlučne štiepený uhorsko-anjouovský erb (v 1. polovici s deleným a v 2. s anjouovským znakom). Na minciach ho nachádzame umiestnený prevažne v trojuholníkovom štíte, iba v dvoch prípadoch v štíte kosoštvorcovom.⁵² Podobne ako na Karolových minciach i na Ľudovítových býva anjouovský erb (či jeho časti) znázorňovaný rôzne, a to: ako kompletný erb (štít, prilba klenotom a prikrývadlami)⁵³ a samostatná prilba s prikrývadlami a klenotom.⁵⁴ Ako zástupný symbol je v jednom prípade použitý pštros (zvieracia figúra tvoriaca anjouovský klenot).⁵⁵ V rokoch 1347 – 1348 sa objavujú i denáre s erbom Ľudovítovho deda Karola Martella na reverze (erb so šikmým brvnom a kladivkami).⁵⁶ Tak ako na minciach, je uhorsko-anjouovský erb zastúpený i na Ľudovítových pečatiach. A to: vojvodskej pečati,⁵⁷ prsteňovej pečati,⁵⁸ strednej pečati,⁵⁹ tajnej pečati⁶⁰ a na averze druhej majestátnej dvojitej pečate.⁶¹ Krásne vyobrazenia uhorsko-anjouovského erbu nachádzame ďalej vo *Viedenskej obrázkovej kronike*, už viac krát spomínanej, na zadarskom *relikviári sv. Šimona*, v anjouovskej kaplnke v Aachene a inde.⁶²

Druhý z uhorských symbolov – dvojitý kríž je v heraldickej úprave (v štíte) taktiež zastúpený predovšetkým na pečatiach. Na 1. majestátnej Ľudovítovej pečati zaberá pečatné pole reverzu a na druhej ho nachádzame i na averze po ľavici na tróne sediaceho panovníka (po pravici má štiepený uhorsko-anjouovský erb).⁶³ Na rozdiel od obdobia Karola I. je teraz dvojitý kríž zobrazovaný na trojvrší. Početné vyobrazenia erbu s dvojitým krížom nachádzame predovšetkým vo *Viedenskej obrázkovej kronike*.⁶⁴ Na Ľudovítových minciach ho viackrát nájdeme na averze i reverze, ale bez zjavne heraldického charakteru.⁶⁵ Hoci zriedkavo, predsa sa však dvojitý kríž objavuje i v pozícii Ľudovítovho erbu. Doklad o tom je na kachlici z Diósgyórskeho hradu (dat. k roku 1360).⁶⁶ Keď sa Ľudovít I. v r. 1370 stal i poľským kráľom, prispôbil tomu i svoj osob-

⁵¹<http://www.nd.edu/~medvllib/seals/roy/d158.html>; 14. 4. 2006.

⁵²HUSZÁR, ref. 4, s. 86, č. 518-519. Kosoštvorcový štít bol v 14. storočí značne rozšírený. V Uhorsku sa začal používať po príchode Anjouovcov, ktorí ho sem priniesli z kultúrne vyspelého neapolského prostredia. Okrem knižnej maľby ho nájdeme aj v pamiatkach hmotnej kultúry. Pozri pozn. č. 7.

⁵³HUSZÁR, ref. 4, s. 86, č. 520, s. 87, č. 521.

⁵⁴HUSZÁR, ref. 4, s. 87, č. 524, 528.

⁵⁵HUSZÁR, ref. 4, s. 89, č. 540.

⁵⁶HUSZÁR, ref. 4, s. 88, č. 530, 531.

⁵⁷BERTÉNYI, I.: Nagy Lajos király. Budapest : Athenaeum, 1989, čb. príloha.

⁵⁸Tamže.

⁵⁹HEGEDŰS, ref. 15, s. 46, č. 24 (r. 1358).

⁶⁰Tamže, s. 47, č. 25 (r. 1374).

⁶¹V malom gotickom štíte po pravici sediaceho panovníka. Tamže, s. 45, č. 23; BERTÉNYI, ref. 57, BERTÉNYI, ref. 13, s. 129, č. 23; HEGEDŰS, ref. 15, s. 45, č. 23 (r. 1382).

⁶²Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa uhorsko-anjouovský erb nachádza spolu 10 krát, z toho v 4 prípadoch v okrajovej výzdobe. Popri ňom je tu (samostatne v kosoštvorcovom štíte na titulnej strane) vyobrazený pštros. Pozri v MEZEY, ref. 34. Z hmotných heraldických prameňov sú určite najhodnotnejšími erby z výzdoby anjouovskej kaplnky v Aachene (založenej Ľudovítom I. v r. 1367). Zatiaľ najlepšou súhrnnou publikáciou mapujúcou pamiatky hmotnej kultúry z obdobia vlády Ľudovíta I. je MAROSI, E. – TÓTH, M. – VARGA, L. (zost.): Művészet I. Lajos király korában 1342-1382 : katalógus. István király Múzeum, Székesfehérvár 1982 – 1983, 399 s. text, 80 s. obr. príloha. Tam aj spomínané erby (na s. 107, 108; č. 14; tab. 5, 6). Z pamiatok z územia Slovenska možno uviesť Ľudovítove erby ako súčasť výzdoby bronzovej krstiteľnice zo Švedlára. SPIRITZA, J. – BORODÁČ, L.: Podoby starého Spiša. Bratislava : Pallas, 1975, s. 42, 45. Bohatá obrazová dokumentácia k anjouovskému obdobiu sa nachádza napr. na <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/>; 14. 4. 2006.

⁶³HEGEDŰS, ref. 15, s. 44, č. 22 (r. 1348), s. 45, č. 23 (r. 1382).

⁶⁴Spolu v 24 prípadoch. Pozri v MEZEY, ref. 34.

⁶⁵Väčšinou je voľne umiestnený v poli (v siedmich prípadoch), ojedinele vyrastá z podstavca (Golgoty), alebo z koruny. HUSZÁR, ref. 4, s. 89, č. 545, 546, s. 90, č. 547, 548, 549, 550, 551, s. 91, č. 557, 558.

⁶⁶Ide o kompletný erb (štít, prilba s prikrývadlami, korunou a klenotom). Dvojitý kríž vyrastá z trojvršia (?). MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 62, s. 160, č. 90, tab. 29. Rovnaká kachlica sa našla i na Budínskom hrade. Tamže.

ný erb. Nový erb štvrtil, pričom v prvej štvrtine sa nachádzal uhorsko-anjouovský erb, v druhej poľský (v červenom poli strieborný orol so zlatou korunkou, perizoneom a zbrojou) v tretej dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia a vo štvrtjej symbol Dalmátska (v červenom poli tri strieborné levie hlavy so zlatými korunami). Klenotom zostal naďalej pštros.⁶⁷ Zdá sa, že tento erb Ľudovít všeobecne nepoužíval. Jeho zobrazenie v *Gelreho erbovníku* je ojedinelé. Ľudovítov poľský kráľovský erb samostatne nájdeme napr. v oxfordskom kódexe *Secretum Secretorum* a v kaplnke Anjouovcov v Aachene.⁶⁸

Z obdobia vlády Ľudovíta I. poznáme pomerne dobre vizuálnu podobu uhorských štátnych zástav. Ich vyobrazenia sú zachované v nasledujúcich prameňoch.

Viedenská obrázková kronika (1358 – 1370). Zástavky so štátnym znakom, ako sme už vyššie spomenuli, nájdeme na fanfárach trubačov v iluminácii zobrazujúcej sobáš Karola I. s Alžbetou Piastovou, dcérou poľského kráľa Ladislava Lokietka.

Ďalšie vyobrazenie uhorskej zástavy spomína P. Váczy na ozdobe sobášnej truhly talianskej proveniencie nachádzajúcej sa v Metropolitan museum v New Yorku. Zástava má deväťkrát delené pole listu, pričom v hornom modrom poli sa nachádzajú tri zlaté ľalie, pod modrým sa striedajú červené polia s bielymi.⁶⁹ Podľa opisu⁷⁰ ide nepochybne o zástavu Košíc s erbom odvodeným zo štátneho znaku, ktorý Košiciam udelil Ľudovít I. v roku 1369.⁷¹

Z roku 1375 pochádza tzv. *Katalánska mapa sveta* s ďalším vyobrazením uhorsko-anjouovskej zástavy.⁷² Je umiestnená na značke symbolizujúcej mesto Stoličný Belehrad (Székesfehérvár). Má klasický obdĺžnikový tvar (list pripevnený k žrdi dlhšou stranou) a usporiadanie polí v súlade so štátnym znakom. T. z. že pri žrdi sa nachádza uhorský delený znak (striedavo tri červené a tri biele pruhy), druhá polovica štiepeného listu je modrá posiatá zlatými ľaliami (4).

Na bočnej strane *relikviára sv. Šimona* (rok 1380) v scéne, kde zadarskí mešťania vzdávajú poctu kráľovi Ľudovítovi, vidno na vrchole sťažňov dvoch bárok zástavy obdĺžnikového tvaru (pripevnených kratšou stranou pri žrdi) s vľajúcim okrajom ukončeným do piatich plamencov. Rozdelenie polí listu zástavy rešpektuje usporiadanie štátneho erbu, takže pri žrdi sa nachádza pole s deleným uhorským symbolom, vejúca časť je posiatá ľaliami (tu schématicky nahradených bodkami).⁷³

Zástavy s dvojitým krížom vyrastajúcim z trojvršia máme početne zastúpené vo *Viedenskej obrázkovej kronike*, čo sme už bližšie rozobrali. O ich používaní v uhorskom vojsku nepo-

⁶⁷Vyobrazenie erbu sa nachádza v *Gelreho erbovníku* z rokov 1370 – 1395. Pozri VRTEL, L.: Osem storočí, ref. 2, s. 87; http://scotsgenealogy.com/online/gelre_hungary.htm; 14. 4. 2006. Všeobecné informácie o *Gelreho erbovníku* pozri na <http://www.heraldique-europeenne.org/Armoriaux/Gelre/index.html>; 14. 4. 2006 (edícia Van HELMONT, J.: *Gelre* : BR Ms. 15652-56. Leuven 1992.).

⁶⁸DERCSÉNYI, D.: A Képes Krónika és kora. In: MEZEY, László (ed.): *Képes Krónika II*. Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964, s. 33, obr. 10; MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 62, s. 107, 108; č. 14; tab. 5.

⁶⁹VÁCZY, ref. 31, s. 533.

⁷⁰Vyobrazenie zástavy sme zatiaľ nemali možnosť vidieť. Vzhľadom na jej popis však prekvapuje, že ju Váczy prirovnáva (stotožňuje) so zástavami na *relikviári sv. Šimona*, keďže tieto majú iné usporiadanie polí. Tamže.

⁷¹Porovnaj s KIRST, J.: *Erb mesta Košice* : The Arms of the City Košice. Archív mesta Košice, Košice 1994, s. 10.

⁷²Jej autorom je pravdepodobne Žid Jafudo Cresques z Mallorky. Skladá sa zo šiestich platní potiahnutých pergamenom, na ktorých je kolorovaná kresba. Jej západná časť bol pôvodne portolán (stredoveká mapa pre moreplavcov), východná bola zostavená podľa podkladov K. Ptolemaia a viacerých stredovekých cestovateľov (arabských, M. Pola). Zobrazuje okolie Stredozemného mora. Z územia Slovenska žitný ostrov (I. Jaurum), z miest iba Komárno (Canami), rieku Dunaj (flum. Denoya), nepomenované rieky Moravu, Váh, Hron a Ipel'. PRAVDA, J.: *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava 2003, s. 202, 236; PRIKRYL, V.: *Stredoveké geografické údaje o území Slovenska*. In: *Vlastivedný časopis XXXII*, 4/1983, s. 176. Z uhorských miest tu ďalej nájdeme napr. Budín, Stoličný Belehrad, Varadín. PRAVDA, tamže, s. 236 (výrez z mapy). V súčasnosti je *Katalánska mapa sveta* uložená v Bibliothèque Nationale de France v Paríži. Výrez s uhorskou zástavou pozri na <http://expositions.bnf.fr/ciel/catalan/geo/mgt505.htm>; 14. 4. 2006 (edícia GROSJEAN, G.: *Mapamundi* : The Catalan Atlas of the Year 1375. Urs Graf, Dietikon-Zürich 1977.).

⁷³Vyobrazenie pozri napr. v <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/index856.html>; 1. 1. 2006.

chybujeme, o zástavách s deleným erbom však musíme prijať podobný záver ako pre obdobie vlády Karola I.⁷⁴ K bojovým zástavam by sme mohli zaradiť i zástavu s vyobrazením kráľa Ľudovíta I. a jeho odznakov, ktorú vztýčili občania Zadaru na najvyššiu mestskú vežu počas obliehania mesta Benátčanmi.⁷⁵ Patrí sem aj (podľa kronikára *Giovanni Villaniho* hrôzu vzbudzujúca) čierna zástava s vyobrazením obesenca, ktorá mala oduševniť uhorských vojakov pre odvetné ťaženie za smrť Ondreja, anjouovského brata kráľa Ľudovíta I.⁷⁶

Po smrti Ľudovíta I. bezprostredne ešte k výmene štátnej symboliky nedošlo. Vláda Karola II. Malého bola v Uhorsku len epizódou a nemáme doklady o tom, že by sa nejako dotkla krajinských symbolov.⁷⁷ Kráľovná Mária používala naďalej, tak na minciach, ako aj na pečatiach, usporiadanie symbolov ustálené počas vlády svojho otca. Až jej smrťou roku 1395 sa kapetovské ťalie z uhorskej štátnej symboliky definitívne vytrácajú. Máriin manžel, nový uhorský kráľ Žigmund Luxemburský, v tejto oblasti do určitej miery nadviazal na anjouovskú tradíciu. Svoj osobný erb spojil s deleným uhorským erbom, ktorý sa tak na dlhšie obdobie stal dominantným krajinským symbolom.

Zástave sa (nielen) v stredoveku prisudzovala veľká dôležitosť. Veľkou poctou bolo zástavu niešť i cudziu zástavu ukoristiť.⁷⁸ Pre označenie zástavníka sa v listinách používa termín *vexillifer* a popri ňom zriedkavo aj *vexillarius*. V anjouovskej dobe sa objavuje predstavený zboru zástavníkov (*magister vexilliferorum*).⁷⁹

Viedenská obrázková kronika zaznamenala, že v Rozhanovskej bitke (15. 6. 1312), keď padol kráľovský zástavník (*vexillarius*) Gurke (z rodu Čák), pokračoval kráľ Karol I. v boji pod zástavou Johanitov.⁸⁰ V rokoch 1328 – 1341 bol kráľovským zástavníkom Vavrinec Tót (z Orahovice, maď. Rahlcai).⁸¹ V roku 1350 sa ako kráľovský zástavník (*vexillifer...regis* Lodoyci) spomína aj jeho brat varaždínsky župan Ugrín.⁸² Podľa listiny palatína Mikuláša

⁷⁴L. B. Kumorovitz vo svojej štúdií uvádza pečať Ľudovíta I. z r. 1379, na ktorej sú vyobrazené dve uhorské červeno-biele zástavy. KUMOROVITZ, ref. 5, s. 29. Zatiaľ sme nemali možnosť túto pečať vidieť.

⁷⁵KRISTÓ, Gy.: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1988, s. 225. Z doby Ľudovíta I. máme viacero údajov o používaní uhorských zástav. V roku 1345 na sviatok patróna Zadaru sv. Chryzogóna, počas slúženia sv. Omše, ukázal biskup Mikuláš veriacim zástavu, ktorú mestu, ako znak jeho vernosti, poslal kráľ. Po sv. Omši sa konala procesia a na jej konci vztýčili kráľov dar na 11 stôp vysoký stožiar na Trhovom námestí. Predstavitelia mesta Dubrovník (Ragusa) sa v zmluve uzavretej 21. 5. 1358 na Vyšehrade zaviazali, že tak na súši, ako aj na mori, budú používať Ľudovítov symboly a zástavy. V roku 1378 zahrnul Ľudovít I. do podmienok mierovej zmluvy s Benátkami aj to, že Benátčania majú počas sviatkov vztýčiť na Námestí sv. Marka uhorskú zástavu. Tamže, s. 224-225.

⁷⁶Tamže, s. 225.

⁷⁷Karlovo erb bol dvojnásobne štiepený: v prvej tretine (pravej) sa nachádzal delený uhorský symbol, uprostred erb Jeruzalemského kráľovstva (v striebornom poli zlatý grécky barličkový kríž sprevádzaný štyrmi zlatými gréckymi krížikmi), posledná tretina bola modrá posiatá zlatými ťaliami. LOUDA, MACLAGAN, ref. 8, tab. 125.

⁷⁸Počas neapolských ťažení ukoristil sedmohradský vojvoda Štefan zástavy mnohých nepriateľských vojvodcov. Za jeho víťazstvá mu daroval kráľ Ľudovít I. 30.10. 1350 hrad Csáktornya. KUMOROVITZ, ref. 5, s. 23; KRISTÓ, ref. 75, s. 223, 224. Ukoristené zástavy bývali často vystavené v chrámoch. Z uhorských dejín je známa skutočnosť, zaznamenaná v *Kronike Šimona z Kézy*, že české, moravské a poľské zástavy a štíty ukoristené v bitke na Moravskom poli, boli vystavené v Stoličnobelehradskej bazilike. „...Ut ergo (igitur) in memoria redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in opprobrium sempiternumque dedecus Boemorum, Polonorum Moravorumque scuta et vexilla in Albensi ecclesia, sede regni ac solio, in pariete suspensa in eternum perseverant...“ GOMBOS, ref. 44, Tomus III (O-Z). Budapestini 1938, s. 2153, č. 4629.

⁷⁹KUMOROVITZ, ref. 5,

⁸⁰Pozri pozn. č. 49.

⁸¹Vavrinec Tót zastával za vlády Karola I. a Ľudovíta I. viacero významných funkcií. O. i. bol aj nitrianskym županom (1340 – 1348) a kastelánom hradu Šintava (1328 – 1348). ENGEL, P.: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 : II. (Névmutató)*. Historia – MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1996, s. 201. Ako zástavník sa po prvýkrát spomína v listine Stoličnobelehradskej kapituly z r. 1328 („...Magistri Laurencii Vexilliferi Domini regis...“). FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej FEJÉR, G.: CDH) VIII/3, Bvdae 1832, s. 312, č. CXXII.

⁸²NAGY, E.: *Codex diplomaticus patrius* (Hazai okmánytár) VII, Budapestini 1880, s. 408, č. 380. ENGEL, ref. 81.

Konta z 11. 5. 1357 boli kráľovskými zástavníkmi (*vexilliferi domini regis*) liptovskí župani bratia Štefan a Juraj Bubekovci (zakladatelia plešiveckej a vámošskej vetvy rodu).⁸³ V roku 1381 sa spomína ako kráľovský zástavník (*Vexillifer*) šintavský kastelán Vavrinec.⁸⁴

V listinnom materiáli sa, zriedkavo už od konca 12. a počas 13. stor., používa pre pomenovanie zástavy (popri staršom názve *vexillum*) termín *banderium*.⁸⁵ Od poslednej pätiny 13. stor. sa objavuje (v rôznych formách) aj v naračných prameňoch. Po prvýkrát ho nachádzame, v tvare *banerium*, u kronikára Šimona z Kézy.⁸⁶ Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa vyskytujú termíny *galnerium* (v inom variante kroniky *balnerium*), *vexillum* a ako synonymum aj *signum*.⁸⁷ Obmeny *baluerium* a *balnerium* nájdeme vo variantoch *Budínskej kroniky*.⁸⁸ Neskorší prameň – *Kronika Jána z Turca* už používa termín *banderium*⁸⁹ (popri *vexillum* a *signum*).

Uhorské štátne zástavy majú v 14. stor. výlučne tvar štvoruholníka. Pomer jeho strán pritom nie je konštantný. Niekedy má list zástavy všetky strany rovnaké, väčšinou je však k žrdi pripevnený dlhšou stranou (*Codex Manesse*, *Viedenská obrázková kronika* a i.). K hornému okraju listu býva, ako je to v tomto období bežné, prinechaný dlhý plameň (či plamenec). Ukončenie vejuceho okraja listu do viacerých plamencov (*relikviár sv. Šimona*) je v Uhorsku ojedinelé. Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa nachádzajú aj „dlhé“ zástavy ukončené do plameňa. Nesú tak symboly celého vojska (mýtický vták turul⁹⁰), ako aj erbové znamenia niektorých uhorských rodov.⁹¹

Heraldické figúry sa na zástavy najčastejšie prišivali alebo maľovali. Informácie o zásadách pri maľovaní zástav v 14. stor. obsahuje spis významného tal. právnika Bartola de Saxoferrato.⁹² Hoci sa v ňom autor v prvom rade zaoberá erbovým právom, reflektuje *Tractatus de insigniis et armis* aj dobovú heraldickú teóriu. V súvislosti so zástavami umiestnenými na žrdiach (vojenských zástavách) popisuje rozdelenie listu zástavy, pričom za vznešenejšie sa považujú (pri delenom liste) horná a (pri štiepenom liste) predná časť zástavy (umiestnená pri k žrdi). Ak je list štvrtý, najvýznamnejšie miesto zaujíma prvé pole (vpravo hore pri žrdi). Podľa takejto hierarchie majú byť na zástave umiestňované jednotlivé heraldické farby (ak je erbové znamenie tvorené heraldickými figúrami). A to tiež podľa svojho významu (1. zlatá-žltá, 2. purpurová-červená, 3. modrá atď.). Zvieracie heraldické figúry, pokiaľ sú znázornené vcelku, majú hľadiť smerom k žrdi. To platí aj o predmetoch, pri ktorých možno rozoznať

⁸³KUMOROVITZ, ref. 5, s. 23; ENGEL, ref. 81, s. 26-27.

⁸⁴FEJÉR, G.: CDH, IX/5, Bvdae 1833, s. 470, č. CCLIV. P. Engel uvádza v r. 1381 ako šintavského kastelána Jána Korompaiho. ENGEL, P.: Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 : I. Historia – MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1996, s. 409.

⁸⁵Najstarší doklad sme našli v listine kráľa Imricha z r. 1197. FEJÉR, G.: CDH, II., Bvdae 1829, s. 308. Bežnejšie až od konca 14. stor. FEJÉR, G.: CDH, IX/1, Bvdae 1833, s. 486, č. CCLXXI; X/1, Bvdae 1834, s. 596, č. CCCXXXIV; X/3, Bvdae 1838, č. CI, CLXXVII, CXCI, s. 101, 182, 184, 214.

⁸⁶„...elevatisque baneris egredientes Bessorum et Comanorum alborum terras transierunt...“; „...Banerium quoque regis Ethele...Illud enim banerium Huni usque...“; „...Egressi vero vexillis erectis...“; „...sua vexilla proiecissent et fugissent...“; „...erecto banerium regie maiestatis Rudolphum in Marhec...“; „...banerium regis tenuit viriliter et potenter...Boemorum, Polonorum Moravorumque scuta et vexilla...“ GOMBOS, ref. 78, s. 2136, 2137, 2143, 2148, 2152, 2153; č. 4629.

⁸⁷„...Galnerium quoque regis Atile...“; „... Milites enim regis Salomonis omnes pariter gestabant vexilla sua facta de syndone...“; „... Ladizlaus autem dux commutaverat signa sua cum vexillo ducis Geyse ea intentione, quod Salomon audacious invaderet illud agmen, in quo signa Geyse gestabantur, ...“; „...Salomon autem et Ladizlaus aliquando exiebant signa sua cambientes et velut milites pugnabant...“; „ Hec dicens lacrimabatur et primus vexillo rubeo impetum fecit in castra Cunorum...“ DOMANOVSKÝ, ref. 49, s. 263, 367, 390, 401, 413. Pozri pozn. č. 49.

⁸⁸Tamže, s. 263.

⁸⁹„...banderia sive vexilla...“; „...multa hostis vexilla sive banderia, ...“ SCHWANDTNER, J. G.: Scriptorum rerum Hungaricarum veteres ac genuini I. Vindobonae 1746, s. 380, 417.

⁹⁰MEZEY, ref. 34, s. 9, 14.

⁹¹Tamže, s. 28, 29.

⁹²SAXOFERRATO, B.: Tractatus de insigniis et armis. Ed. Karel Müller. Ostrava 1989, 44 s.

prednú a zadnú časť. Ak sú v znaku dve zvieratá obrátené k sebe, nezáleží na tom, akým spôsobom sa na zástavách maľujú. Pokiaľ je na zástave znázornená iba časť figúry (napr. hlava barana), hľadá smerom dozadu (od žrde). Tieto pravidlá vyvodzuje Bartolus z funkčného užitia zástavy, keď jej žrd' je bližšie k zástavníkovi a list smeruje dozadu. Tak aj heraldická figúra zvieratá má smerovať tvárou k žrdi (kráčať dopredu). Pri nesení zástavy je najlepšie viditeľná (je dominantnejšia) predná časť listu (pri žrdi). Z tejto skutočnosti vyplýva rôzny stupeň dôležitosti prisudzovaný jednotlivým častiam listu. Iná situácia je pri zástavkách umiestnených na trúbkach (fanfárach, poľniciach), ktoré trubači držia (takmer) vodorovne. Predná časť heraldickej figúry nemá smerovať k trúbke (ktorá je teraz hore, nie vpredu), ale k prednej časti zástavky.⁹³

Z tkanín, na ktorých boli umiestňované erbové znamenia, majú vojenskú funkciu ešte odevy bojovníkov a pokrývky koní (čabraky).⁹⁴ Tu sú zásady nasledovné: Pri odevoch má horná časť erbu (umiestneného na hrudi) smerovať k hlave človeka, dolná k nohám, pričom vznešenejšia časť erbu smeruje k pravému boku. To platí aj pre erby umiestnené na chrbte. Na čabrakách (na pravom i ľavom boku koňa) má zasa vznešenejšia časť smerovať k hlave koňa.

Aj v súčasnosti ešte v literatúre nájdeme tvrdenia, že vojenské uniformy sa v Európe začali používať až v 17. stor. Tento názor, samozrejme, nezodpovedá skutočnosti. Z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku máme dostatok príkladov používania kolektívnych identifikačných znakov a odevov. Najstarším spoločným znakom bol od éry križiackych výprav do Svätej zeme (1095 – 1291) symbol kríža, ktorý si účastníci prišívajú na vrchný odev. Počas tretej výpravy už použili križiaci z jednotlivých častí Európy kríže rozdielnej farby.⁹⁵ Neskôr sa kríž, v rôznych formách, stal na západe národnou-vojenskou insigniou a bol, od 15. stor., prakticky predpísaným uniformovaným znakom.⁹⁶ Počiatky vojenských uniforiem treba hľadať vo vrchnom vojenskom odevu duchovno-rytierskych rádov (bojová suknička a plášť).⁹⁷ Následne sa zvyk nosenia odevu rovnakej farby, prípadne označeného erbom, rozšíril aj do svetskej sféry. Sluhovia, žoldnieri, rytieri tak vyjadrovali príslušnosť k svojmu pánovi, zamestnávateľovi, alebo suverénovi. Všeobecne možno povedať, že používanie spoločného identifikačného odevu či symbolov úzko súvisí nielen s vojenstvom, či konkrétnymi skupinami obyvateľov (rehoľné spoločensvá, niektoré povolania), ale aj s dvorskou kultúrou. Tá práve za vlády Anjouovcov dosiahla predtým v Uhorsku nebývalý rozkvet. Napriek ojedinelým zmienkam preto predpokladáme živú prítomnosť tohto javu aj v našom prostredí.

V *Spiškosobotskej kronike* sa uvádza, že Spišiáci si v roku 1312, predtým než s kráľom Karolom I. vytiahli do boja proti čakovsko-omodejovskému vojsku, pripli znak kríža.⁹⁸ Aký

⁹³Tamže, s. 15, 28, 31, 33, 35, 37, 39, 41.

⁹⁴Hoci Bartolus doslovne neuvádza erby na vojenských odevoch, z ikonografie je zrejme, že sa to týka primárne ich. Vyobrazenia ťažkoodených rytierov v zbroji, na koňoch s heraldickými prikrývkami nájdeme v uhorskom prostredí iba na niekoľkých zachovaných jazdeckých pečatiach. Z 1. pol. 14. stor. vidíme čabraky s erbmi napr. na dvoch pečatiach Filipa Drugeta (z r. 1322 a 1324) MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 62, s. 346, 347, č. 231, 232, tab. 65; a na pečati jeho brata Jána (r. 1328). Tamže, s. 347, č. 233, tab. 65. Z 2. pol. 14. stor. napr. pečať Ladislava Opolského (r. 1369). Tamže, s. 149, č. 51, tab. 20. Viac pozri vo VESZPRÉMY, L.: Lovaspecséték Magyarországon. In: HEGEDŰS, ref. 15, s. 11-16.

⁹⁵BUBEN, ref. 39, s. 231.

⁹⁶K tomu pozri napr. CONTAMINE, P.: *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004, s. 226-228; EMBLETON, G.: *Medieval military costume : Recreated in Colour Photographs*. The Crowood Press, Ramsbury-Marlborough 2000, s. 45-51.

⁹⁷K tomu napr. BUBEN, M. M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích: I. díl: Řády rytířské a křížovníci*. Praha : Libri, 2002, 215 s.; NICHOLSON, H. – REYNOLDS, W.: *Knight Templar 1120 – 1312*. Oxford : Osprey, 2003, s. 26-30; NICOLLE, D. – HOOK, CH.: *Knight Hospitaller (1) 1100-1306*. Oxford : Osprey, 2001, s. 24-27; NICOLLE, D. – HOOK, CH.: *Knight Hospitaller (2) 1306 – 1565*. Oxford : Osprey, 2001, s. 22-25.

⁹⁸SOPKO, J.: *Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice : Rak, 1995, s. 108.

mal tento kríž tvar, farbu, na ktorej časti odevu bol umiestnený, nevieme. Rovnako by bolo iba v rovine špekulácií uvažovať o tom, či krížom bolo v bitke pri Rozhanovciach označené iba bandérium Spišiakov, alebo celé kráľovské vojsko.⁹⁹ Jedinou indíciou o ktorú sa môžeme v tomto prípade oprieť, je pečať Spoločenstva spišských Sasoch (*Universitas Saxonum de Scepus*) z 13. stor. Jej pečatné pole obsahuje symbol mestského opevnenia (vežu), na ktorom je vyobrazený dvojité kríž, po jeho stranách sú dva stromy.¹⁰⁰ Tento symbol, ktorého heraldickú úpravu zatiaľ nepoznáme, mali spišskí Sasi pravdepodobne vyobrazený i na svojej bojovej zástave. Je kombináciou dvoch najstarších motívov na našich mestských pečatiach, a to symbolu opevnenia a symbolu dvojitého kríža majúceho pôvod v kráľovskom erbe.¹⁰¹ Nie je vylúčené, že práve on bol v roku 1312 spomenutým identifikačným znamením.

V nástennej maľbe *Ladislavskej legendy* v sedmohradskej Moačte (pol. 14. stor. ?) nájdeme v scéne bitky uhorského vojska s Kumánmi dvoch uhorských jazdných lukostrelcov oblečených v červeno-bielo delených (*miparti*) sukniaciach.¹⁰² Ide tu s najväčšou pravdepodobnosťou o prenesenie farieb pôvodného uhorského štátneho erbu (erbov) na odev kráľovských vojakov.

Další údaj, informujúci o jednotnom odevu osobnej gardy (dvorských rytierov a telesnej strážne) kráľa Karola I. zaznamenala *Dubnická kronika*.¹⁰³ Z opisu jednoznačne vyplýva, že kráľovi vojaci nosili (vedrovú) prilbu s kráľovským klenotom a prikrývadlami.¹⁰⁴ Suknica, či plátová vesta spolu s čabrakami na koňa mali purpurovú farbu. Boli na nich umiestnené Karolove (anjouovsko-uhorské) erby. Ostatné súčasti výstroje a výzbroje možno rekonštruovať analogicky s využitím komparácie.

⁹⁹Iné pramene nehovoria nič o označení vojsk v Rozhanovskej bitke. Údaj v *Spiškosobotskej kronike* je zatiaľ jediným známym. Používanie rozlišovacích znamení stredovekými európskymi vojskami bolo bežnou praxou. Napr. v bitke na Moravskom poli (26. 8. 1278) boli uhorskí vojaci (aj pohanskí Kumáni) označení, na odevu vpredu aj vzadu, červeným krížom. GOMBOS, ref. 78, s. 759; č. 1740.

¹⁰⁰SEDLÁK, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava 1980, Appendix sigillorum photographica, Tab. 38; SEDLÁK, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. Bratislava 1987, Appendix sigillorum photographica, tab. 7; VRTEL, L.: Osem storočí, s. 65.

¹⁰¹KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEL, L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Obzor-Ministerstvo vnútra SR, Bratislava 1991, s. 10, 11.

¹⁰²LÁSZLÓ, Gy.: ref., s. 70; obr. 45, 46.

¹⁰³„... Tri nádherné kone pána kráľa Karola zahalené purpurovými prikrývkami stáli pred kostolnou bránou a na nich sedeli udatní rytieri. Jeden bol v brnení kráľovskej Výsosti, druhý mal jeho kopiju používanú pri rytierskych hrách a tretí sedel na nádherom tátošovi vystrojený a vyzbrojený s ťaby pripravený na boj. Na prilbách týchto troch rytierov boli odznaky podoby vtáka pštrosa so zlatou korunou, ktoré pán kráľ prikázal nosiť svojej družine. Celý kovový výstroj, ako aj časti oprát a vôbec všetko, čo k tomu patrí, boli z pozláteného striebra a zhotovené majstrovským spôsobom, primeraným dôstojnosti kráľovskej Výsosti. A rovnako strmene, zubadlá, ako aj všetko ostatné vpredu i vzadu, bolo vyzdobené; látky utkané z hodvábu. S ohľadom na osobu a dôstojnosť pána kráľa vyzdobili kone i vojakov (*ich výstroj a výzbroj*) maľbami purpurových farieb, perlami i drahokamami. Keď popri nich prechádzali ľudia akéhokoľvek postavenia, obdivovali ich a s úctou hľadeli na kráľovské odznaky, pričom si uvedomovali, že tento kráľ spravoval štastne s týmito odznakmi a tátošmi uhorskú krajinu...“ SOPKO, J.: Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická : Historické rozprávanie neznámeho autora o minulosti Uhorského kráľovstva od výbojov Hunov do Európy až po sobáš Mateja Korvína s Beatricou. Budmerice : Rak, 2004, s. 110-111.

¹⁰⁴Zo zlatej koruny vyrastajúca strieborná hlava pštrosa so zlatou podkovou v zlatom zobáku. Po stranách hlavy po jednom striebornom pštrosom pere. Farba prikrývadiel pravdepodobne purpurová. Podoba klenotu Karola I. a jeho syna Ľudovíta bola rovnaká (Ľudovít I. zdedil erb svojho otca). Jeho farebnú podobu však poznáme len z vyobrazení pochádzajúcich z Ľudovítovskej doby. Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* je farba prikrývadiel nasledovná: titulná strana kroniky (prilba s klenotom ako jeden z kráľovských symbolov Ľudovíta I. umiestnená v dolnej časti), vrchná strana prikrývadiel je modrá, spodná červená; s. 137 (iluminácia s bitkou pri Rozhanovciach) farba vrchnej strany zelená; s. 143 (iluminácia s bitkou pri Posade) červená. MEZEY, ref. 34, s. 1, 137, 143. Prikrývadlá boli spravidla tvorené dvoma hlavnými tinktúrami štítu (vrchná farba podšitá kovom); existovali však výnimky. BUBEN, ref. 39, s. 348. Použitie modrej a červenej (na prikrývadlách) ako hlavných farieb Anjouovského erbu je u Ľudovíta I. (aj napriek nedodržiatiu heraldického pravidla farby a kovu) pochopiteľné. U Karola I. však predpokladáme (vzhľadom na opis jeho pohrebu z *Dubnickej kroniky* (pozri poznámku č. 98) purpurovú, resp. červenú farbu prikrývadiel.

V niekoľkých ilumináciách *Viedenskej obrázkovej kroniky* nájdeme vyobrazených uhorských panovníkov vo vojenskom odeve, ktorého označenie erbovými znameniami a (prevažne aj) sfarbenie, vychádza zo štátnej symboliky.¹⁰⁵ Pri hodnotení vyobrazení sú zaujímavé najmä dve skutočnosti. Prvou je fakt, že na vojenskom odeve nachádzame z kráľovských symbolov takmer výlučne dvojité kríž. A to nielen v ilumináciách zobrazujúcich výjavy z arpádovského obdobia (čo by sa dalo chápať ako retrospektíva), ale i na *Wappenrocku* kráľa Karola I. v scéne Rozhanovskej bitky. Druhou zaujímavosťou je plátová vesta kráľa Štefana I. v iluminácii na s. 39, kopírujúca svojim farebným usporiadaním delený uhorský erb. Nevedno, aký bol zámer autora námetu pre takéto zobrazenie, zvlášť keď v ďalších ilumináciách má Štefan I. na sebe plátovú vestu/*Wappenrock* so znakom dvojitého kríža. Kľúčový tu nemusí byť motív (obsah) výjavu. Za majestátny typ scény môžeme totiž považovať, okrem iluminácie na s. 39, aj ďalšiu na s. 41 (iniciála »P«). Rozdiel medzi nimi je len v použitých insígniách (kopijska/štít – žezlo/zemské jablko) a v spomínanej farebnej úprave odevu. Ten v prvej scéne dodržiava (v ponímaní anjouovského dvora) „rodové“ arpádovské farby, zatiaľ čo na zástave a štíte je umiestnený druhý symbol krajiny – kresťanský, daný do súvislosti so Štefanom I. ako zakladateľom kresťanského uhorského kráľovstva. Sú tu teda predstavené oba uhorské erby (čím je naznačený aj ich symbolický význam), hoci neskôr je ako Štefanov „atribút“ zdôraznený práve dvojité kríž.¹⁰⁶ Pokiaľ ide o erb s dvojitým krížom na odeve kráľa Ladislava I. v majestátnom zobrazení na s. 93, môžeme len konštatovať, že iluminátor farebne ani obsahovo nerozlišoval medzi štátnym znakom a Ladislavovým erbom, ako je to napr. v nástennej maľbe v Kraskove. V zobrazení kráľa Karola I. v Rozhanovskej bitke ide o kombináciu štátneho znaku so symbolom dvojitého kríža (tak ako na veľkých anjouovských pečatiach), ktorý je umiestnený na Karolovom vojenskom odeve. Na prilbe má kráľ anjouovský klenot (hlava pštrosa so zlatou podkovou v zobáku a dve pštrosie perá), a na štíte (delený) uhorsko-anjouovský erb. Je možné, že výstroj osobnej gardy Ľudovíta I. mala práve takúto podobu.

Štátne znaky a iné erby (bez toho, že by spĺňali funkciu uniformy) nájdeme i na civilných odevoch. Podobne ako Štefan I., má bielo-červeno pruhovaný kabátec (tu však ako súčasť reprezentatívneho civilného odevu) sám kráľ Ľudovít I. na titulnej strane *Viedenskej obrázkovej kroniky*.¹⁰⁷ Na s. 140 je zobrazený anjouovský rodový svätec toulouský biskup sv. Ľudovít, ktorý má na hrudi (v mieste zopnutia pluviálu) v kosoštvorcovom štíte umiestnený uhorsko-anjouovský symbol.¹⁰⁸ Ešte z prvej tretiny 14. stor. pochádzajú dva obrazy

¹⁰⁵Na s. 39 v iniciále »S« má kráľ Štefan I. oblečenú plátovú vestu vo farbách deleného erbu Uhorska (osem striedavo červených a bielych pruhov). V pravej ruke drží zástavu so znakom dvojitého kríža vyrastajúceho z trojvršia. Rovnaký symbol je aj na jeho štíte. V ďalších troch ilumináciách (na s. 40 „Zajatie sedmohradského kniežata Ľulu II.“, na s. 41 „Vítazstvo kráľa Štefana I. nad bulharským panovníkom Keanom“ a iniciála »P« „Kráľ Štefan I. s panovníckymi insígniami“) má už Štefan I. červenú plátovú vestu (resp. *Wappenrock*) so symbolom dvojitého kríža umiestneným na hrudi. Ďalší príklad vojenského odevu so štátnym erbom je na s. 93 v iniciále »A«, ktorá zobrazuje kráľa Ladislava I. V tomto prípade má *Wappenrock* prirodzenú farbu kože a erb s dvojitým krížom je na hrudi umiestnený v kosoštvorcovom štíte. Farba odevu tu teda nesupluje farbu poľa štítu, tak ako v predchádzajúcom prípade, keď nebolo potrebné vymedzovať heraldické figúry. Rovnakú schému ako v dvoch ilumináciách so Štefanom I. (vrchná červená sukňa s bielym dvojitým krížom na zelenom trojvrší) má i vojenský odev kráľa Karola I. v iluminácii na 137 s. zobrazujúca Rozhanovskú bitku. MEZEY, ref. 34, s. 40, 41, 93, 137.

¹⁰⁶*Viedenská obrázková kronika* nie je jediným stredovekým prameňom, ktorý spája dvojité kríž s kráľom Štefanom I. Pozri pozn. č. 3. K tejto otázke viac VRTEL, L.: Dvojité kríž (k problému recepcie a transformácie). In: Genealogicko-heraldický hlas, 3, 2/1993, s. 8, 9.

¹⁰⁷MEZEY, ref. 34, s. 1. V neskoršom období (za vlády Žigmunda), keď bol delený erb hlavným uhorským symbolom použila, sa táto kombinácia opäť objavila na vojenskom odeve. Dokladom je vyobrazenie uhorského kráľa v turnajovej zbroji v *Erbovníku Rádu zlatého rúna* z r. 1435 – 1440. <http://mek.oszk.hu/01900/01949/html/-index124.html>; 14. 4. 2006 (edícia PASTOUREAU, M. – POPOFF, M.: Le Grand armorial équestre de la Toison d'Or. Editions du Gui, Paris 2001.).

¹⁰⁸MEZEY, ref. 34, s. 140.

Simone Martiniho tematicky sa viažuce k Uhorsku, v ktorých nachádzame erby na odevoch postáv. Prvý (z roku 1317) znázorňuje opäť sv. Ľudovíta a druhý (z roku 1326) uhorského kráľa sv. Ladislava I.¹⁰⁹

Vo *Viedenskej obrázkovej kronike* sa nachádza aj (zatiaľ) jediné známe vyobrazenie uhorských erbov na stane. Sú umiestnené v kosoštvorcových štítoch po obvode jeho vrchnej časti, a to: dva štíty s deleným erbom a medzi nimi erb s dvojitým krížom.¹¹⁰

Na záver môžeme zhrnúť hlavné charakteristiky vývoja uhorských vojenských a štátnych symbolov v anjouovskom období. V prvom rade treba zdôrazniť, že uhorské zástavy sa v základných rysoch (v tvare, heraldickej úprave listu a celkovom vyhotovení) nelíšili od zástav používaných v rovnakom čase v západnej Európe. Dlhodobejším dôsledkom nástupu dynastie Anjouovcov na uhorský trón bola zmena v hierarchickom usporiadaní dvojice starých uhorských symbolov, keď dvojitý kríž stratil svoje dominantné postavenie v prospech deleného erbu. Ten bol považovaný na Neapolskom dvore, odkiaľ Anjouovci pochádzali, za arpádovský rodový erb. Preto práve s ním, snažiac sa tak legitimizovať svoje nároky, spojili noví panovníci taliansko-francúzskeho pôvodu svoj rodový symbol. Nový štátny znak sa objavil, v súlade s heraldickými zvyklosťami, na zástavách, štítoch a vojenskom odeve kráľa a jeho gardy. O vizuálnej podobe uhorských zástav (najmä v druhej polovici 14. stor.) si vieme vytvoriť pomerne dobrú predstavu. Nie je to spôsobené len skutočnosťou, že ide o mladšie obdobie stredoveku, z ktorého sa predpokladá väčší počet zachovaných prameňov, či existenciou niektorých výnimočných ikonografických zdrojov (*Viedenská obrázková kronika*). Svoju úlohu zohral nepochybne i fakt, že v tomto období sa rozšíril záber uhorskej zahraničnej politiky. Anjouovci – jeden z najmocnejších európskych rodov (a po nich i Žigmund Luxemburský) – zapojili Uhorsko do širšieho celoeurópskeho diania. Výrazne stúpila reputácia krajiny a zosilnelo jej postavenie v stredoeurópskom priestore. Mnohé vyobrazenia uhorských zástav pochádzajú práve zo zahraničných prameňov. Predpokladáme, že nové objavy, ku ktorým v budúcnosti určite príde, budú mať práve mimouhorský pôvod. Podoba štátneho znaku bola počas takmer 100-ročnej vlády Anjouovcov pomerne ustálená. K jedinej zmene došlo ešte za Karola I., ktorý nakoniec v štiepenom štátnom erbe uprednostnil domáci symbol pred svojím rodovým. Takto ho potom používali Ľudovít I. i Mária. Karol II. zrejme nestihol zasiahnuť do obsahu štátneho erbu a ďalší anjouovský protikandidát kráľa Žigmunda, Ladislav Neapolský, v Uhorsku reálne nevládol. Ikonograficky je doložená existencia zástavy s červeno-bieleo deleným listom. Jej skutočné používanie však považujeme do určitej miery za otáznue, nakoľko delený uhorský erb bol už pojatý do hlavného štátneho erbu. Na vojenských zástavách, štítoch a odevoch vojakov bol samostatne umiestňovaný druhý uhorský symbol – dvojitý kríž vyrastajúci z trojvršia. Postavenie a funkciu zástav s týmto znakom v štruktúre kráľovského vojska, ako aj pravidlá, podľa ktorých sa (v pomere k hlavnému kráľovského erbu) umiestňoval na militárie, nepoznáme. Zástavy so štátnym znakom mali tvar štvoruholníka, ktorý bol v 14. stor. na Západe najrozšírenejší a najlepšie vyhovoval potrebám heraldicko-vexilologickej tvorby. Niekedy bol k hornému okraju listu prišitý plameň (či plamenec), alebo bola plamencami ukončená vejúca strana listu.

¹⁰⁹Sv. Ľudovít má erbové dekorácie umiestnené na okrúhlejšej sponě na hrudi (v kruhovom poli štiepený erb s erbmi Jeruzalemského kráľovstva a Anjouovcov) a na leme plášte, ktorý spína (v kosoštvorcových štítoch striedavo anjouovský a uhorský delený erb) http://www.wga.hu/html/s/simone/4altars/1louis/1s_louis.html; 14. 4. 2006. Podobne sv. Ladislav má na okrúhlejšej sponě na hrudi (na červenom hermelíne podšitom plášti) strieborno-červeno delený uhorský symbol umiestnený v ranogotickom štíte <http://www.wga.hu/art/s/simone/4altars/5agostin/7altomon.jpg>; 14. 4. 2006.

¹¹⁰Výjav je na s. 129 v iniciále »P«. Znázorňuje vraždu kráľa Ladislava IV. MEZEY, ref. 34, s. 129. Udalosť pochádza z arpádovského obdobia, z tohto dôvodu vidíme na stane dvojicu uhorských erbov. Zobrazené reálne sú však z doby Ľudovíta I. V inom variante (ikonograficky nedoloženej) si preto môžeme domyslieť výzdobu stanu s uhorsko-anjouovskými symbolmi.

Nakoniec by sme dodali, že štátny znak anjouovského Uhorska – delený uhorský erb spojený so starým symbolom francúzskych kráľov kapetovskými ľaliami – splňal nielen všetky heraldické zásady, ale nepochybne i náročné estetické kritériá.

V. ČEPELA: DIE MILITÄR – UND STAATSSYMBOLIK ZUR REGIERUNGSZEIT DER ANJOURS

In Folge der Aussterbung der einheimischen Dynastie der Arpaden, die das Land 300 Jahren regierten, kam es in Ungarn nach dem Jahr 1301 zum Wechsel der Staats – und Militärsymbolik. Eine langfristige Folge des Einstieges der neuen Herrscher aus der Familie der neapolitanischen Anjous war die Verwandlung in hierarchischer Regelung der alten ungarischen Symbolpaare: das Doppelkreuz (das in der Zeit an einem Dreigipfel hervorkam) verlor seine dominante Stellung und wurde durch ein geteiltes Wappen abgelöst. Das Doppelkreuz wurde am neapolitanischen Hof für das Familienwappen von Arpaden gehalten. Im Bestreben die eigenen Ansprüche zu legitimieren, verbunden die Herrscher italienisch-französischer Herkunft das Doppelkreuz mit ihrem eigenem Familiensymbol – dem blauen, mit goldenen Lilien besäten Schild. Das neue Staatswappen trat im Einvernehmen mit den heraldischen Usancen auf Fahnen, Schilden und militärischer Kleidung des Königs und seiner Garde vor. Es ist wichtig hervorzuheben, dass die ungarischen Fahnen sich von den in der gleichen Zeit in Westeuropa bräuchlichen Fahnen in den Hauptzügen (in der Form, heraldischen Gestaltung und allgemeinen Anreicherung) nicht unterschieden. Dank der aufbewahrten Ikonographie (vor allem aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts) können wir uns heute eine relativ gute visuelle Gestaltung von damaligen Standarten erschaffen. Die ungarischen Fahnen kopierten mit ihrem Inhalt das Staatswappen. In der Zeit Karls I. war ihr Blatt gespalten, wobei in dem ersten Feld (bei dem Fahnenmast) das zerteilte Symbol der Anjous, in dem zweiten das ungarische rot-weiße zerteilte Symbol platziert war. In dieser Form ist die Staatsflagge in einer späteren Quelle – *Wiener Bildchronik* (aus den Jahren 1358 – 1370) abgebildet. Es ist möglich, dass während Karls Regierungszeit zum Wechsel der Felder an der Fahne kam, und zwar so, wie an dem zerteilten Staatswappen, wo der König letztes das einheimische Symbol zu Ungunsten des Symbols seines eigenen Geschlechts bevorzugte. In dieser Form benutzten die Fahne sowohl Ludwig I. als auch Maria. Karl II. schaffte wahrscheinlich nicht, in den Inhalt des Staatswappens einzugreifen und der nächste Gegenkandidat des Königs Sigismund aus dem Geschlecht Anjou, Ladislaus von Neapel, regierte in Ungarn real nicht. Die Abbildungen der königlichen Fahnen des Ludwigs I. mit dem ungarisch-anjou-Symbol wurden außer der erwähnten *Wiener Bildchronik* auch in der *Katalanischen Weltkarte* (aus dem Jahre 1375) und auf dem *Reliquiar des Heiligen Simons* (aus dem Jahre 1380) bewahrt. Diese Anzahl nehmen wir nicht als endgültig an. In der Zukunft können wir neue Denkmäler aufdecken, wahrscheinlich außerungarischer Herkunft. Zu dieser Hypothese führt uns die Tatsache, daß in dem 14. Jahrhundert sich der Wirkungsbereich der ungarischen Außenpolitik wesentlich erweiterte. Die Anjous – ein von den mächtigsten Häusern Europas (und danach auch Sigismund von Luxemburg) – schlossen Ungarn in breiteres europäisches Geschehen an, wobei die Reputation des Landes und seine Stellung in dem mitteleuropäischen Raum wesentlich anstieg. Die letztgenannten Quellen stammen gerade aus Ausland. Auch die Existenz der Fahne mit dem rot-weißen zerteilten Blatt ist ikonographisch belegt. Ihren wirklichen Gebrauch halten wir in gewissem Maße für fragwürdig, da das zerteilte ungarische Wappen schon in dem staatlichen Hauptwappen einbegriffen war. An den militärischen Fahnen, Schilden und Kleidungen der Soldaten war das zweite ungarische Symbol – das Doppelkreuz an einem Dreigipfel – selbständig angebracht. Die Stellung und Funktion der Fahnen mit diesem Zeichen in der Struktur der königlichen Armee als auch die Richtmaßen der Platzierung an die Militärien (im Verhältnis zu dem königlichen Hauptwappen) ist uns nicht bekannt. Die Fahnen mit dem Staatswappen hatten tetragonale Form, die im 14. Jahrhundert im Westen am meisten verbreitet war und den Erfordernissen der heraldisch-vexilologischen Bildung am besten entsprach. Manchmal war zu dem oberen Rande eine Flamme (oder Feuerbüchse) zugenäht, oder die wehende Seite des Blattes war durch Feuerbüchsen beendet.

Das ungarisch-anjou Wappen stellte sowohl in heraldischer, als auch vexilologischer Ausführung einen unzweifelhaft ästhetisch ausgewogenen Komplex dar.